Hello, World!

Алгоритми теорије бројева - Део 2

Марко Савић

У претходном броју смо приказали ефикасне алгоритме за утврђивање да ли је број прост, налажење свих простих бројева до неког датог броја и налажење највећег заједничког делиоца за два природна броја. У овом броју ћемо писати о још неколико основних алгоритама теорије бројева.

Проширени Еуклидов алгоритам

Познато је да за природне бројеве a и b постоје цели бројеви x и y такви да важи $nzd(a,b) = ax + by$. Да бисмо те бројеве добили, проширићемо Еуклидов алгоритам за налажење највећег заједничког делиоца, који је описан у прошлом броју. Овакав проширени алгоритам за задате природне бројеве поред највећег заједничког делиоца враћа тражене бројеве x и y.

Алгоритам EuklidProširen
Улаз: Природни бројеви a и b.
Излаз: $(nzd(a,b),\ x,\ y)$.

```
if b = 0
        return (a, 1, 0)
else
        (d, x, y) ←EuklidProširen(b, amodb)
        return (d, y, x − ⌊a/b⌋y)
```

Попут Еуклидовог алгоритма, сложеност проширеног Еуклидовог алгоритма је $O(\log b)$. Индукцијом по броју рекурзивних позива се лако може показати да смо овим поступком добили управо бројеве које смо тражили. Детаљан доказ остављамо читаоцу за вежбу.

Брзо степеновање

Често је у алгоритмима потребно израчунати степен неког броја где је експонент природан број. Како a^b има изузетно велику вредност већ за релативно мале вредности a и b, са резултујућим бројем углавном није могуће ефикасно радити. Срећом, у теорији бројева нам најчешће не треба

конкретна вредност тог степеновања, већ само $a^b \pmod M$, односно остатак који a^b даје при дељењу са M.

Тривијалан метод да се $a^b \pmod M$ израчуна састојао би се од b множења, при чему након сваког множења чувамо само остатак при дељењу са M. Овај поступак има временску сложеност $O(b)$. Међутим, често је број b веома велик, те тада овај метод није довољно ефикасан.

Да бисмо убрзали поступак рачунања степена, приметимо да важи следеће.

$$a^b = (a^{b/2})^2, \text{ ако је } b \text{ парно,}$$

$$a^b = a(a^{\lfloor b/2 \rfloor})^2, \text{ ако је } b \text{ непарно.}$$

На основу овога, можемо да напишемо следећи рекурзивни алгоритам:

Алгоритам BrzoStepenovanje
Улаз: Природни бројеви a, b и M.
Излаз: $a^b (mod M)$.

```
if b = 0
        return 1
else
        t ← BrzoStepenovanje(a, ⌊b/2⌋, M)
        if b је парно
                return t^2 mod M
        else
                return at^2 mod M
```

Сложеност овог алгоритма је $O(\log b)$.

Модуларни мултипликативни инверз

Рачунање $a \cdot b \pmod M$ је једноставно извести, али ако нам треба инверзна операција, тј. операцији множења по модулу M, ствари постају компликованије.

У аритметици са реалним бројевима лако је решити једначину $b \cdot x = a$, решење је $x = a/b$, али како добити решење конгруенције $b \cdot x \equiv a \pmod M$, где су a, b, x и M сви цели бројеви ($0 \leq a, b, x < M$)? Број x за неке конгруенције овог типа не мора да постоји, а за неке друге не мора да буде јединствен. Међутим, познато је да x постоји и једнозначно је одређен ако и само ако су b и M узајамно прости.

Ако са b^{-1} означимо решење конгруенције $b \cdot x \equiv 1 \pmod M$, онда се решење једначине $b \cdot x \equiv a \pmod M$ добија тако што обе стране помно-

жимо са b^{-1}, па добијамо $x \equiv a \cdot b^{-1} \pmod{M}$. Број b^{-1} се назива модуларни мултипликативни инверз броја b. Циљ нам је да израчунамо b^{-1} за дате b и M.

Тривијалан начин за добијање модуларног мултипликативног инверза је да пробамо све могуће вредности за b^{-1} и видимо која од тих вредности задовољава тражену конгруенцију. То је алгоритам временске сложености $O(M)$.

Инверз коришћењем мале Фермаове теореме

Уколико је M прост број, можемо конструисати знатно бржи алгоритам. У помоћ нам прискаче мала Фермаова теорема, на основу које знамо да је $b^{M-1} \equiv 1 \pmod{M}$. Помножимо обе стране са b^{-1} и добићемо $b^{M-2} \equiv b^{-1} \pmod{M}$. Дакле, све што нам треба да бисмо добили модуларни мултипликативни инверз је да израчунамо b^{M-2} по модулу M. А то можемо ефикасно урадити коришћењем описаног алгоритма за брзо степеновање, са једином изменом што ћемо сва множења у том алгоритму радити по модулу M. Стога је временска сложеност овог поступка је $O(\log M)$.

Инверз коришћењем проширеног Еуклидовог алгоритма

Ако претпоставимо да су b и M узајамно прости, онда постоје бројеви x и y за које важи $bx + My = 1$. Ову једнакост можемо написати као конгруенцију по модулу M, па добијамо $bx + My \equiv 1 \pmod{M}$, односно $x \equiv b^{-1} \pmod{M}$. Ово значи да ћемо применом проширеног Еуклидовог алгоритма на бројеве b и M добити x које представља мултипликативни инверз броја b по модулу M. Временска сложеност овог поступка је једнака временској сложености проширеног Еуклидовог алгоритма. А то је $O(\log M)$.

Сви модуларни мултипликативни инверзи

Понекад нам је потребно да израчунамо мултипликативне инверзе за све бројеве $b \in \{1,2, \dots M-1\}$. Користећи претходни поступак јасно је да то можемо урадити рачунањем сваког инверза понаособ, што би нам укупно узело $O(M \log M)$ времена. Међутим, можемо боље!

Претпоставимо да смо већ израчунали све инверзе за бројеве $1,2, \dots, n-1$ и да сада желимо да израчунамо инверз за n. Нека је $k = \lfloor M/n \rfloor$ и $r = M \bmod n$ (остатак при дељењу са n). Дакле, $M = kn + r$, $r < n$ и $kn + r \equiv 0 \pmod{M}$. Пошто је, према претпоставци, $r < n$, r^{-1} је већ израчунато, те можемо обе стране претходне конгруенције да помножимо

са њиме. Добијамо $kr^{-1}n + 1 \equiv 0 \pmod{M}$, тј. $1 \equiv -kr^{-1}n \pmod{M}$, из чега видимо да је $-kr^{-1}$ модуларни инверз броја x.

Алгоритам SviModularniInverzi
Улаз: Природан број M.
Излаз: Низ који садржи све модуларне инверзе по модулу M.

```
inverzi[1] ← 1
for n ← 2 ... M − 1
        k ← ⌊M/n⌋
        r ← M mod n
        inverzi[n] ← ((M − k) · inverzi[r]) mod M
return inverzi
```

Овај алгоритам је временске сложености $O(M)$, што је за $\log M$ фактор боље од алгоритма који рачуна сваки инверз независно од других. Приметимо да је ово оптималан алгоритам, јер није могуће брже попунити низ са M бројева.

Кинеска теорема о остацима

Чувена кинеска теорема о остацима каже да ако су $M_1, M_2, \ldots, M_n$ по паровима узајамно прости природни бројеви, тада систем конгруенција

$$\begin{aligned} x &\equiv r_1 \pmod{M_1} \\ x &\equiv r_2 \pmod{M_2} \\ &\cdots \\ x &\equiv r_n \pmod{M_n} \end{aligned}$$

има јединствено решење по модулу $P = M_1 \cdot M_2 \cdot \ldots \cdot M_n$.

Нас занима како да ефикасно израчунамо број x који представља то решење. Нека је $P_i = M/M_i$. Ако је P_i^{-1} мултипликативни инверз од P_i по модулу M_i, тј. $P_i^{-1}P \equiv 1 \pmod{M_i}$, лако се може проверити да је

$$x \equiv r_1P_1P_1^{-1} + r_2P_2P_2^{-1} + \cdots + r_nP_nP_n^{-1} \pmod{P}$$

решење задатог система.

Све што треба да урадимо да бисмо ово решење израчунали је да израчунамо модуларне мултипликативне инверзе за свако P_i. Због тога је временска сложеност овог израчунавања

$$O(\log M_1 + \log M_2 + \cdots + \log M_n) = O(\log P).$$

Задаци

1. Доказати исправност проширсног Еуклидовог алгоритма.

2. Ако су a и b природни бројеви такви да је a дељиво са b, доказати да је $a/b \equiv a \cdot b^{-1} \pmod{M}$, где је b^{-1} мултипликативни инверз броја b по модулу M.

3. Написати програм који за дате природне бројеве n, b и M што брже израчунава суму $(1 + b + b^2 + b^3 + \cdots + b^n) \pmod{M}$. (Напомсна: M није обавезно прост број.)

4. Написати програм који за дати природан број n и прост број p израчунава суму свих делиоца броја n по модулу p.

5. За дате природне бројеве n и k $(k \leq n \leq 10^{18})$ написати што ефикаснији програм који израчунава последњих 10 цифара броја $\binom{n}{k}$.

Статијата прв пат е објавена во списанието Тангента на ДМ на Србија во 2016/17 година